

МОВОЗНАВСТВО. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'255.4:821.111 (73)

АНДРІЄНКО Тетяна

ІНТЕРАКЦІЙНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ

У статті запропоновано інтеракційну модель перекладу, засновану на підході до перекладу як когнітивно-комунікативної взаємодії за організуючої ролі перекладача. Перекладач в цій моделі виступає як співтворець смислу, а обрана ним стратегія визначає напрямок когнітивних зрушень в перекладі. Змодельовано когнітивний і комунікативний аспекти перекладацького дискурсу, кожен з яких представлено як дворівневу ієрархічно впорядковану структуру.

Ключові слова: інтеракційна модель перекладу, когнітивно-комунікативна взаємодія, стратегія перекладу, когнітивне зрушення в перекладі.

Здобутком лінгвістики ХХ століття є антропоцентрично та функціонально орієнтований когнітивно-комунікативний підхід до вивчення мовних і мовленнєвих явищ, який передбачає їх дослідження в аспекті комунікативної функції, зосередження уваги на процесі комунікації, цілях і мотивах її учасників, впливі екстралінгвістичних чинників на її перебіг тощо. У перекладознавстві цей підхід привів до створення нової методології дослідження. Тому **актуальним** вважаємо визначення теоретичних і методологічних основ, а також евристичного потенціалу пропонованої інтеракційної моделі перекладу. **Метою** цієї статті є визначення категоріальних ознак цієї моделі і потенціалу її застосування до аналізу перекладацького дискурсу.

У комунікативних моделях перекладу, які ґрунтуються на традиційній лінійній моделі комунікації, за інваріант береться комунікативна функція оригіналу, достовірне відтворення авторського наміру в перекладі. Прикладами цих моделей є теорія динамічної еквівалентності Ю. Найди [10; 11], модель А. Д. Швейцера, що ґрунтується на виборі функціональних домінант тексту [6]; теорія рівнів еквівалентності В. Н. Комісарова [3]. Комунікативно-функціональна модель перекладу

З. Д. Львовської моделює процес перекладу з урахуванням таких чинників, як особистість автора, час і місце, предмет мови й особистість інтерпретатора, мотив і мета мовленнєвого вчинку, беручи до уваги також розбіжності етнокультурного плану [4, с. 75–129].

У комунікативних перекладознавчих дослідженнях перекладачеві відводиться місце посередника, яких здійснює декодування, перекодування та вираження змісту повідомлення мовою перекладу (аналіз, перекодування і синтез) [4, с. 31]; переклад розглядається як вторинна комунікація, що «нашаровується» на первинну, утворюючи два яруси; переклад розглядається як акт вторинної міжкультурної комунікації, у якому, окрім комунікативної інтенції автора та налаштування на отримувача повідомлення, наявна також власна комунікативна інтенція перекладача [6, с. 145–177]. На основі моделі комунікації, запропонованої Р. О. Якобсоном, який репрезентував мовленнєву комунікацію у вигляді шести комунікативних елементів: адресант (відправник, мовець), повідомлення, контакт, контекст (референт), код і адресат (отримувач, слухач), О. Д. Швейцер розробив теорію функціональних домінант і визначив типи функціональної еквівалентності: референтну, експресивну, конативну, фатичну, металінгвістичну і поетичну, досягнення яких може прагнути перекладач [6, с. 147]. Теорія функціональних домінант враховує роль вибору перекладача, його активний вплив на процес перекладу, роль його інтенції, і в цьому сенсі є провісником нового підходу до вивчення перекладу і ролі перекладача в ньому.

На засадах когнітивно-діяльнісного підходу до вивчення комунікації взагалі і, зокрема, перекладу як комунікативної діяльності, сформувався нове бачення об'єкта і завдань перекладознавчого дослідження. Оцінюючи значення нового підходу для теоретичних досліджень перекладу, який вона визначає як рефлексію діяльності, Л. М. Алексеева пише: «наука, будучи системою інтерпретацій дійсності, вивчає моделі дійсності. Очевидно, що в традиційному перекладознавстві природа об'єкта вважалася матеріальною, в сучасному ж поданні об'єкту приписується *ідеальне існування*. У цьому сенсі об'єкт перекладу

не дорівнює тексту оригіналу, оскільки його поняття задовольняє діяльнісного принципу» [1, с. 46, виділено нами – Т. А.].

Інтеракційні дослідження комунікації як людської взаємодії виходять із припущення про кооперативний характер комунікативної поведінки з метою досягнення спільної думки, що комуніканти розуміють один одного [12, с. 211] і несуть взаємну відповідальність за розуміння кожного висловлювання [8, с. 1]: «реальне спілкування – це ... не просто послідовність висловлень, які вимовляються по черзі. Це – високо скоординована діяльність, в якій кожен мовець намагається переконатися, що його слухають, чують і розуміють інші учасники, а вони, в свою чергу, намагаються дати мовцю знати, що йому це вдалося. Тож бути учасником дискурсивної взаємодії означає більше, ніж просто вимовляти потрібні слова в потрібний час. Це означає брати участь у спільній діяльності, що здійснюється учасниками шляхом взаємодії» [7, с. 259]. Розуміння комунікації як високо скоординованої спільної діяльності передбачає інше бачення процесу референції: референція створюється у взаємодії мовця і адресата [8, с. 1], які координують свої уявлення про спільне розуміння [13, с. 193].

Переосмислення природи комунікативної взаємодії в перекладі, так само як і розуміння ідеальної сутності об'єкта дослідження означає парадигмальне зрушення в перекладознавстві, що відображає перехід від лінійної кодової трансмісійної моделі перекладу до нелінійної діалогічної діялісної, яка здобула назву інтеракційної [8; 9, с. 1733 – 1734].

Оскільки у трансмісійній парадигмі комунікація представлена як односпрямований процес кодування і передачі інформації від джерела до отримувача, переклад також моделювався як перекодування і передача повідомлення від адресанта адресату, в якій перекладач виступає як посередник [3; 6]. В інтеракційній парадигмі комунікація розглядається як спільна діяльність учасників, спрямована на формування узгодженого погляду на речі, ситуації і події [9, с. 1733 – 1734]. Стосовно перекладу інтеракційний підхід передбачає залучення перекладача до міжкультурної комунікації між автором і читачем / слухачем тексту, в якій перекладач бере участь у спільній діяльності з

формування смислу. Когнітивна сутність діяльності перекладача, яка визначає закономірності процесу формування смислу в перекладі вимагає когнітивно-діяльнісного підходу до його дослідження.

Очевидно, вивчення ідеальних об'єктів та процесів, які складають сутність перекладацької діяльності можливе за умови розгляду перекладу як взаємодії свідомостей – автора, перекладача і адресата. Такий підхід сформувався в низці досліджень комунікативної діяльності як інтеракції, як взаємодії між комунікантами в контексті ширшої діяльності. Ці дослідження засновані на уявленні про комунікацію як використання мови для узгодження спільних дій в ширшому контексті соціальної діяльності; основна увага в них приділяється таким ключовим поняттям як «проблема координації», «конвенції» і «спільне розуміння (common ground)» [7; 8; 13].

В інтеракційній моделі комунікації переосмислено роль повідомлення як основної складової комунікативного процесу: воно не розглядається як певна інформація, яка передається в акті комунікації, а як смисл, який конструюється в ході комунікації її учасниками [5]. В інтеракційній парадигмі комунікація розглядається як взаємна діяльність учасників комунікації, спрямована на розвиток спільного узгодженого погляду на речі і дії [7; 8; 12]. Відповідно до лінійної парадигми, інформація передається від відправника до одержувача, водночас як в інтеракційній парадигмі стверджується, що інформація створюється (або перетворюється) отримувачем (під впливом відправника) [9, с. 1734].

Діяльнісний стиль мислення відображає процес пізнання як діяльність активного упередженого суб'єкта, свідомість якого спрямована не безпосередньо на фрагмент об'єктивної реальності, а на себе самого в ситуації спостереження за ним, а мова мислиться як активне середовище формування розумових об'єктів. Значення мовного знака трактується як інтерсуб'єктна сутність, яка виникає лише в процесі взаємодії індивіда з іншим індивідом [5, с. 107 – 114, с. 108]. Розуміння мовної комунікації як спільного конструювання смислів істотно змінює погляд на сутність перекладу і роль перекладача в ньому: згідно інтеракційної моделі,

інформація не є незмінним об'єктом обміну, вона активно конструюється в процесі перекладу. При такому підході перекладач постає не як «передавач» смислу, створеного автором, не як «ретранслятор», а як співтворець цього смислу. А отже, переклад розуміється не як «суспільна функція комунікативного посередництва між людьми, які користуються різними мовними системами ...» з метою «еквівалентної, тобто максимально повної, але завжди часткової передачі смислів вихідного повідомлення ...» [2, с. 214], а як комунікативна взаємодія (інтеракція), за організуючої ролі перекладача, в ході якої відбувається пересотворення системи смислів вихідного тексту для як найефективнішого сприйняття цільовою аудиторією в певній ситуації. Від позиції перекладача залежить відтворення текстового концепту оригіналу, який, незважаючи на прагнення до максимально об'єктивної репрезентації авторських смислів, завжди несе на собі відбиток характеристик перекладача: демографічних, соціальних, психологічних, особистісних, його досвіду, а головне – обраної ним стратегії, що простежується у множинних перекладах одного і того ж тексту.

У світлі принципів антропоцентризму, неофункціоналізму, експансіонізму й експланаторності евристичний потенціал лінійно-трансмійної моделі перекладу, заснованої на кодовій моделі комунікації, виявився недостатнім [1, с. 45–46]; завданням аналізу діяльнійної природи перекладу відповідає інтеракційна модель перекладу, в якій переклад моделюється як дискурс, когнітивно-комунікативна діяльність. Відмінності між трансмісійною та інтеракційною моделями перекладу узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1

Категоріальні відмінності трансмісійної та інтеракційної моделей перекладу

Модель перекладу	Лінійно-трансмійна	Інтеракційна
Об'єкт дослідження	Переклад як процес, переклад як результат (цільовий	Перекладацький дискурс (когнітивно-комунікативна

	текст)	діяльність, єдність процесу і результату)
Предмет дослідження	Семантичні та структурні трансформації тексту	Трансформація інтегративно-текстового мегаконцепту
Мета дослідження	Виявлення міжмовних відповідників, міжмовних трансформацій	Виявлення стратегій і тактик перекладу
Роль перекладача	Ретранслятор повідомлення, «вторинний відправник»	Організатор віртуального комунікативного простору «автор – читач»
Критерій адекватності перекладу	Повноцінна комунікативна заміна оригіналу	Задоволення аналогічних когнітивно-комунікативних потреб цільової аудиторії у відповідній ситуації

Трансформацію когнітивної структури на локальному рівні можна проілюструвати на прикладі перекладу реалії, яку перекладач П. Соколовський на той час (видання 1980 р.) вважав незрозумілою читачеві і переклад шляхом транскрипції/транслітерації супроводив коментарем, який мав би компенсувати нестачу фонових знань через розбіжності вихідної і цільової мовних картин світу:

- *It must be very nice to have a daughter.*
- *You cannot know how nice it is. <...> ...it is like – what do you call – having here with you – with the two of you – yes there – it is the Heinz Tomato Ketchup on the daily food. (Hemingway. *Green Hills of Africa*, p. 9)*
- *Мабуть, гарно мати доньку.*

– Ви навіть не уявляєте собі, як це гарно. <...> ...як би це краще пояснити? Ну, воно, так би мовити... для вас... для вас обох як ото кетчуп¹ Хейнца до страви, щодня.

¹Кетчуп (англ.) – соус з томатів, грибів і т. ін. (Хемінгуей. Зелені узгір'я Африки. Переклад П. Соколовський, с. 143)

Стратегія перекладача – одомашнення – спрямована на полегшення сприйняття тексту перекладу цільовою аудиторією. Можна допустити, що в 1980-ті роки, коли вийшло друком цитоване видання перекладу творів Гемінгвея, кетчуп не був відомий українським читачам і коментар дійсно був необхідним, проте цей коментар не передає основного смислу вживання реалії: без кетчупу, який вважається звичайною приправою для американців, їжа здавалася б їм несмачною. Отже, коментар був би доречним, якби було експліковано асоціативну семантику реалії, яка допомогла б українцям відтворити метафоричне картування оригіналу: «їжа не має самку без приправи – життя не приносить радості без дітей», наприклад: «соус з томатів, ... який американці використовують до більшості страв, щоб додати їм смаку». Однак для сучасних читачів цей коментар може виявитися недоречним і навіть кумедним: всі сьогодні знають, що таке кетчуп, і розуміють, що грибів у ньому зазвичай немає. Зміна цільової картини світу, зокрема, доступність реалії носіям мови перекладу, робить одомашнення недоречним. Цей приклад показує, що стратегія перекладача успішна, коли вона орієнтована на задоволення відповідних когнітивних і комунікативних потреб цільової аудиторії, і зі зміною цих потреб може стати необхідним інший переклад.

Перекладацький дискурс являє собою когнітивно-комунікативну діяльність, яка є єдністю процесу і результату, два аспекти дискурсу – когнітивний і комунікативний – можуть моделюватися окремо, залежно від центру уваги дослідника. В когнітивному аспекті переклад як дискурс структурований на двох рівнях: когнітивно-регулятивному (до якого входять когнітивні структури, що забезпечують здійснення комунікації: знання про типи дискурсу і правила поведінки, стратегії, тактики тощо) і когнітивно-репрезентативному (одинацями якого є когнітивні структури, що узагальнюють досвід концептуалізації світу і

необхідні для інтерпретації ситуацій, представлених в дискурсі: концепти, фрейми, сценарії, «фонові знання»). Стратегія перекладу належить до когнітивно-регулятивного рівня і керує когнітивними процесами нижчого рівня. Під дією стратегії зазнають перетворення в перекладі одиниці когнітивно-репрезентативного рівня. На когнітивно-репрезентативному рівні діяльність перекладача полягає в оперуванні когнітивними структурами різного ступеня складності. Відносно статичні (концепт, фрейм) та динамічні (сценарій) когнітивні структури зазнають змін унаслідок нетотожності цільової і вихідної картин світу; напрям цих змін визначає обрана автором стратегія перекладу.

Комунікативна структура перекладацького дискурсу як ієрархічно складне утворення представлена двома рівнями: вищий рівень – організаційно-регулятивної діяльності перекладача, яку розуміємо як ініціацію міжкультурної комунікативної взаємодії, визначення релевантних для перекладу ознак кожної складової комунікації, визначення функціональних домінант, стратегій і тактик перекладу. Основним антропокомпонентом цього рівня виступає перекладач; визначені ним стратегії і тактики, своєю чергою, стануть основою комунікативної діяльності ієрархічно нижчого рівня, який репрезентує опосередковану комунікацію між автором і адресатом міжмовної міжкультурної комунікації. Стратегія перекладу належить до організаційно-регулятивного рівня дискурсу і має когнітивно-діяльнісну природу. Когнітивний план стратегії перекладу об'єднує відносно статичну складову – цілісний образ цільового тексту, і динамічну складову – план / програму пересотворення цього образу і його втілення засобами цільової мови.

Отже, моделювання перекладу на основі інтерактивної моделі представляє його як складну комунікативну взаємодію, у якій спільними зусиллями учасників – автора, перекладача і читача / слухача створюються і змінюються когнітивні структури, які знаходять мовне (матеріальне) вираження в текстах оригіналу й перекладу. Інтерактивний підхід до аналізу перекладу спрямовує дослідницьку увагу насамперед на чинники, які визначають напрям змін когнітивних структур, що генеруються під час комунікативної взаємодії між автором і перекладачем, а також перекладачем і

представниками цільової аудиторії. Смысл перекладу створюється у взаємодії учасників комунікації за провідної ролі перекладача. Тож поняття еквівалентності відходить на другий план, а адекватний переклад може розумітися як спрямований на забезпечення аналогічних пізнавальних і комунікативних потреб у соціальній діяльності на ґрунті іншої культури; стратегії перекладу відображають альтернативні шляхи досягнення адекватності в перекладі. Перспективою подальших досліджень вважаємо поширення запропонованої моделі на інші види перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева Л. М. Перевод как рефлексия деятельности / Л. М. Алексеева // Вестник Пермского университета. – 2010. – Сер. Российская и зарубежная филология. – Вып. 1(7). – С. 45 – 51.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода : Учебник – 2-е изд. / Николай Константинович Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 544 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: Учебное пособие / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : ЭТС. – 2004. – 424 с.
4. Львовская З. Д. Теоретические проблемы перевода (на материале испанского языка) : Моногр. / Зинаида Давидовна Львовская. – М. : Высш. шк, 1985. – 232 с.
5. Мартинюк А. П. Перекладацька діяльність з позицій інтегративної теорії мови / А. П. Мартинюк // Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи : колективна монографія. – Вінниця : Нова книга, 2013. – С. 107 – 114.
6. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / Александр Давидович Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
7. Clark, H. H., & Schaefer, E. F. Contributing to Discourse. *Cognitive Science* 13 (1989), 259–294.
8. Clark, H. H., & Wilkes-Gibbs, D. Referring as a collaborative process. *Cognition*, 22 (1986), 1–39.
9. Kashkin V. B. Telementation vs. Interaction: Which Model Suits Human Communication Best? / Viacheslav B. Kashkin // *Journal*

of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences No 12 (2012: 5) – pp. 1733-1743.

10. Nida E. A. A New Concept of Translation/ Eugene A. Nida // BBT Book Production Series Volume 2: Readings in General Translation Theory. – Stockholm, 1997. – p. 41–49

11. Nida E. The Nature of Translating / Eugene A. Nida // BBT Book Production Series. – Volume 2: Readings in General Translation Theory. – Stockholm, September 1997. – p. 49–67

12. Schober, M. F., & Clark, H. H. Understanding by addressees and overhearers Cognitive Psychology, 21 (1989), 211–232.

13. Wilkes-Gibbs, D., & Clark, H. H. Coordinating Beliefs in Conversation. Journal of Memory and Language, 31 (1992), 183–194

АНДРИЕНКО Т.

ИНТЕРАКЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ПЕРЕВОДА

В статье предложена интеракционная модель перевода, основанная на подходе к переводу как когнитивно-коммуникативному взаимодействию при организующей роли переводчика. Переводчик в этой модели выступает как соавтор смысла, а выбранная им стратегия определяет направление когнитивных сдвигов в переводе. Смоделированы когнитивный и коммуникативный аспекты переводческого дискурса, каждый из которых представлен как двухуровневая иерархически упорядоченная структура.

Ключевые слова: интеракционная модель перевода, когнитивно-коммуникативное взаимодействие, стратегия перевода, когнитивные сдвиги в переводе.

ANDRIENKO T.

INTERACTIONAL TRANSLATION MODEL

Interactional translation model approaches translation as a cognitive-communicative interaction, with the organizing role of translator. Translation discourse is viewed as a cognitive-communicative activity which is the unity of process and result.

In the cognitive aspect translation discourse is structured at two levels: cognitive-regulatory (which includes cognitive structures that regulate communication: the knowledge of the types of discourse and rules of speech behavior, strategies, tactics, etc.) and cognitive-representative (composed of cognitive structures which generalize the experience of conceptualizing the

world and are needed to interpret the situations communicated in the discourse: concepts, frames, scenarios, «background knowledge»). Translation strategy belongs to the cognitive-regulatory level which controls the cognitive processes of lower cognitive-representative level. The strategies regulate the conversion of the units of cognitive-representative level. At the cognitive-representative level the translator's activity lies in operating with cognitive structures of varying complexity. The relatively static (concept, frame) and dynamic (scenario) cognitive structures undergo changes because of non-identical source and target worldviews; the direction of these changes is determined by the strategy chosen by the translator.

The communicative aspect of translation discourse is a hierarchically complex structure represented by two levels: the higher level – organizational – comprises the translator's organizational activity: initiation of intercultural communicative interaction, determining characteristics of each component of the communication relevant for translation, definition of functional dominants, translation strategies and tactics. The main actor of this level is the translator whose strategy and tactics will form the basis of a hierarchically lower communication level, which represents simulated communication between the author and the addressee of intercultural communication act.

Thus, the modelling of translation based on interactive model presents it as a complex communicative interaction in which cognitive structures of the original text and its translation are created, shared and transformed by the joint efforts of participants – the author, the translator and the reader / listener. Translator in this model is viewed as a co-creator of the sense, and the strategy chosen by the translator determines the direction of cognitive shifts in translation.

Key words: interactional translation model, cognitive-communicative interaction, translation strategy, cognitive shifts in translation.

УДК 811.112.2:2-234

БІЛОУС Наталія

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ У ПЕРЕКЛАДАХ ТЕОЛОГІЧНИХ ТЕКСТІВ (НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМОК)

Стаття присвячена особливостям передачі категорії модальності як інституціональної категорії, яка формує теологічний дискурс та реалізується в текстах цього типу дискурсу. Було проаналізовано мовні